

ПСИХОДИДАКТИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

PSYCHODIDACTIC APPROACH TO CREATING A DEVELOPING EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR GIFTED CHILDREN

У статті здійснено теоретичний аналіз психодидактичного підходу до створення розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей молодшого шкільного віку.

Психодидактичний підхід об'єднує стратегії освітнього процесу й особистісний розвиток обдарованих дітей у створенні розвивального освітнього середовища.

Розвивальне освітнє середовище з позиції психодидактичного підходу розглядається як багатовимірний простір, що включає діяльність учителя, розвивальну систему особистісно зорієнтованого навчання, між-особистісну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, супровід-підтримку та сприяє особистісно-творчому зростанню обдарованих дітей.

У публікації обґрунтовано педагогічні умови творчо-особистісного розвитку обдарованих дітей у розвивальному освітньому середовищі, які відображені в таких положеннях: навчання обдарованих дітей як особистісно зорієнтований освітній процес із пошуковими та креативними методами і формами його організації характеризуються такими панівними ознаками, як: діалогічність і проблемність, поглиблення, прискорення, індивідуалізація; у розвивальному освітньому середовищі особистісний розвиток обдарованих дітей спрямований на формування особистісних рис (комунікативність, упевненість, емоційна стійкість, самоконтроль), самооцінки (особисте судження на основі емоційно-ціннісного становлення до себе), рефлексії (дає змогу оцінювати мотиви, наміри та наслідки своєї діяльності); особистісний розвиток виражається потребою обдарованої дитини проявляти творчість у будь-яких ситуаціях та у виконанні будь-якої діяльності; розуміння, визнання та підтримка дитячої обдарованості потребують психолого-педагогічного супроводу як комплексної технології навчання, виховання, адаптації й особистісного розвитку обдарованих дітей в освітньому середовищі; головною фігурою у створенні розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей є вчитель; взаємини вчителя з обдарованими дітьми мають бути спрямовані на створення емоційно безпечної атмосфери в освітньому середовищі, повагу дитячої індивідуальності, формування адекватної самооцінки, заохочення творчості.

Представлено розроблену психодидактичну модель розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей, що розкриває вплив педагогічних умов (особистісно зорієнтоване навчання, партнерська взаємодія між учителем і обдарованою дитиною, референтна взаємодія в контактному соціальному оточенні, супровід-підтримка обдарованих дітей) на їхній творчо-особистісний розвиток, за яких кожна обдарована дитина стає суб'єктом освітнього процесу та суб'єктом власного розвитку.

Ключові слова: обдарована дитина, молодший шкільний вік, розвивальне освітнє

середовище, психодидактичний підхід, особистісно зорієнтоване навчання, творчо-особистісний розвиток, супровід-підтримка.
The article provides a theoretical analysis of the psychodidactic approach to creating a developing educational environment for Gifted Children of primary school age.

The psychodidactic approach combines the strategies of the educational process and the personal development of gifted children in creating a developing educational environment.

The developing educational environment from the point of view of a psychodidactic approach is considered as a multidimensional space that includes the teacher's activity, a developing system of personality-oriented learning, and interpersonal interaction of subjects of the educational process, support and promotes personal and creative growth of gifted children.

The publication substantiates the pedagogical conditions of creative and personal development of gifted children in a developing educational environment, reflected in the following provisions: teaching gifted children as a person-oriented educational process with search and creative methods and forms of its organization is characterized by the following dominant features: dialogic and problematic, deepening, acceleration, individualization; in the developing educational environment, the personal development of gifted children is aimed at the formation of personal traits (communication skills, confidence, emotional stability, self-control), self-assessment (personal judgment based on emotional and value formation to yourself), reflection (allows you to assess the motives, intentions and consequences of your activities); personal development is expressed by the need of a gifted child to show creativity in any situation and when performing any activity; understanding, recognition and support of children's giftedness requires psychological and pedagogical support as a comprehensive technology of teaching, education, adaptation and personal development of gifted children in the educational environment; the main figure in creating a developing educational environment for gifted children is the teacher; teachers relationships with gifted children should be aimed at creating an emotionally safe atmosphere in the educational environment, respecting children's individuality, forming adequate self-esteem, and encouraging creativity.

The developed psychodidactic model of the developing educational environment for gifted children is presented, revealing the influence of pedagogical conditions (personality-oriented learning, partnership interaction between the teacher and the gifted child, reference interaction in the contact social environment, support of gifted children) for their creative and personal development, in which each gifted child becomes a subject of the educational process and a subject of their own development.

Key words: gifted child, primary school age, developing educational environment, psychodidactic approach, personality-oriented learning, creative and personal development, support and support.

УДК 371.311

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.4>

Паненкова Ю.В.,

канд. психол. наук,

викладач психолого-педагогічних дисциплін

Коломийського педагогічного

фахового коледжу

Івано-Франківської обласної ради

Постановка проблеми в загальному вигляді.

У контексті інноваційної парадигми освіти перспективи розвитку суспільства пов'язані з виявленням, навчанням та розвитком обдарованих особистостей.

Проблема формування творчої особистості, пошук ефективних шляхів розкриття творчого потенціалу обдарованих особистостей відіграє важливу роль у їхній самоактуалізації впродовж життя. Відповідні умови для реалізації таких завдань повинні бути в сучасному дитиноцентрованому освітньому середовищі.

Створення розвивального освітнього середовища набуває ще більшої актуальності, коли йдеться про обдарованих дітей молодшого шкільного віку. Бо якраз у цей віковий період необхідно розпочати формування творчої особистості як цілісної індивідуальності, яка буде виявляти розвинені творчі здібності, творчу мотивацію та творчі вміння.

Сьогодні в Новій українській школі вже впроваджується особистісно зорієнтована модель освіти, у рамках якої школа максимально має враховувати потреби й інтереси дітей, розвивати їхні природні задатки, здібності та схильності, посилювати увагу до системи їхніх цінностей, розширювати сфери прояву і розвитку дитячої талановитості. Однак тільки в розвивальному освітньому середовищі обдаровані діти зможуть проєктувати своє майбутнє, власний життєвий шлях, ставити перед собою завдання самовиховання, самовдосконалення та саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність проблеми розвивального середовища для обдарованих дітей підтверджують дані наукових досліджень вітчизняних і українських педагогів та психологів: В. Панова, В. Ясвіна, І. Якиманської, І. Беха, В. Лебедевої, В. Орлова, В. Рубцова, Р. Семенової та інших, які трактують освітнє середовище як систему впливів, умов і можливостей для формування і розвитку дитячої особистості, що містяться в її соціальному і просторово-предметному оточенні.

Так, В. Ясвін стверджує, що розвивальний ефект освітнього середовища забезпечується наявністю комплексу можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу, який включає такі компоненти, як просторово-предметний (функціональні можливості шкільних будівель і прилеглих територій), соціальний (взаєморозуміння і задоволеність усіх суб'єктів освітнього процесу міжособистісними взаєминами) та психодідактичний (зміст і методи навчання зумовлені педагогічними цілями та віковими психологічними особливостями розвитку дітей) [16]. Отже, розуміння освітнього середовища, за В. Ясвіним, поєднує систему мотивів, потреб та інтересів дитини й відповідних умов зовнішнього оточення, які надають чи обмежують можливості для її навчання, виховання, адаптації й особистісного розвитку.

Тому й основним критерієм якості розвивального освітнього середовища, як уважає В. Панов, є здатність цього середовища забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для особистісного саморозвитку і самореалізації. Така можливість розуміється як особлива єдність умов освітнього середовища та властивостей самої особистості, яка проявляє активність, завдяки чому стає суб'єктом освітнього процесу і власного розвитку [9].

В. Рубцов визначає освітнє середовище як форму співпраці між педагогами й учнями, що забезпечує опанування необхідних норм життєдіяльності, зокрема і знань, умінь, навичок та способів навчальної і комунікативної діяльності [11]. Найбільш ефективним для особистісного розвитку дітей, за В. Рубцовим, є таке освітнє середовище, яке побудоване на взаємозв'язку освітніх цілей і завдань та навчальної технології. Причому однією із причин виникнення проблем в особистісному розвитку дітей, на його думку, є те, що навчальну діяльність в основному розпочинають із реалізації технології навчання, а не зі створення освітнього середовища, яке і має реалізувати навчальну технологію.

Цілісне розуміння розвивального освітнього середовища доповнюється екопсихологічними засадами його побудови, розробленими В. Пановим [9], що полягають у створенні освітнього середовища на основі рефлексії психолого-педагогічних цілей і завдань навчання й особистісного розвитку дітей. Функціональне призначення такого освітнього середовища, як він уважає, спрямовується на створення умов для соціалізації й адаптації дітей відповідно з віковими етапами розвитку, включення їх у різні види спільної діяльності (учитель – учень, учень – учень), розвиток суб'єктних особистісних якостей, що сприяють розвитку дитячих задатків і здібностей.

Екологічність (природовідповідність) освітнього середовища, виходячи з вищезначеного, являє собою систему психолого-педагогічних умов і впливів, які створюють можливість для розвитку як прихованих нахилів, здібностей, інтересів обдарованих дітей та їхніх особистісних якостей, так і тих, які вже проявлені.

Створення розвивального освітнього середовища передбачає сприятливі умови для повноцінного розвитку дитячої особистості в навчально-виховному процесі шляхом його диференціації й індивідуалізації (В. Лебедева, В. Орлов, В. Ясвін та інші).

Педагогічні пошуки вдосконалення індивідуалізації навчально-виховного процесу засобами диференціації привели до обґрунтування важливості особистісно зорієнтованого навчання для обдарованих дітей, в умовах якого побудова освітнього процесу опирається на особистісний розвиток дитини, її індивідуальний досвід, сформованість

індивідуальних здібностей, сприяє пізнавальній активності, адаптивності (приспособлення до освітнього середовища) і креативності (набуття нового індивідуального досвіду на основі знань).

Особливості особистісно зорієнтованого навчання, за І. Якиманською й І. Бехом, такі: забезпечення розвитку і саморозвитку дитячої особистості, виходячи з її індивідуальних можливостей як суб'єкта пізнання та предметної діяльності; сприяння кожній дитині в реалізації задатків, здібностей, інтересів та суб'єктного досвіду в навчальній діяльності та пізнанні; урахування сформованості інтелекту дитини, а не тільки досягнутих знань, умінь і навичок; розвиток дитячої індивідуальності та створення умов для саморозвитку і самореалізації [2; 15].

Якраз створення такого освітнього середовища, яке забезпечує цілісний особистісний розвиток та умови для розкриття ще не сформованих нахилів і здібностей та подальший розвиток уже сформованих, як стверджує Р. Семенова, із властивим обдарованим дітям творчим потенціалом, є вкрай необхідним [6].

Мета статті. Розуміння необхідності створення розвивального освітнього середовища на основі психодидактичного підходу, що поєднує особистісний розвиток обдарованих дітей зі стратегіями освітнього процесу зумовило вибір мети і завдань дослідження, що полягають у теоретичному обґрунтуванні впливу педагогічних умов розвивального освітнього середовища на творчо-особистісний розвиток обдарованих дітей та розробленні психодидактичної моделі розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах відбувається переорієнтація освіти

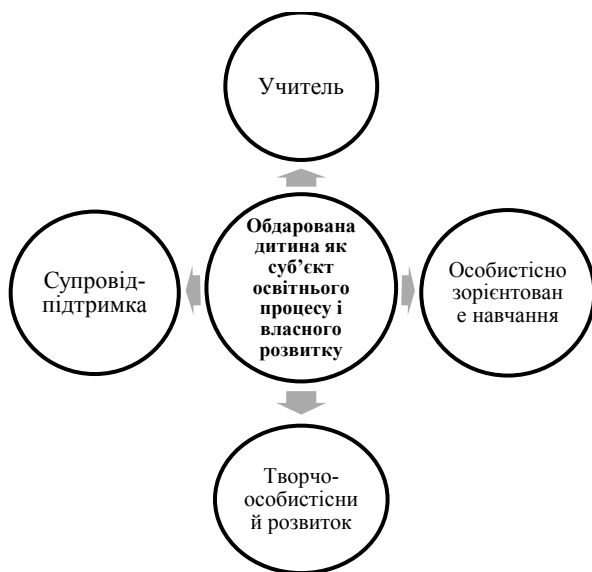

Рис. 1. Психодидактична модель розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей

з академічних досягнень на особистість, що передбачає, як стверджує Л. Даниленко, урахування закономірностей навчання і розвитку дитячої особистості, відбір адекватних принципів організації навчально-виховного процесу та підходів до створення освітнього середовища [7].

Психодидактичний підхід до створення освітнього середовища ґрунтується на взаємозв'язку і взаємозалежності особистісного розвитку, стратегій освітнього процесу й освітніх технологій.

Проектування і моделювання розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей на основі психодидактичного підходу вимагає відповідей на такі запитання: кого навчати (урахування індивідуальних особливостей та розвитку здібностей)?, для чого навчати (вибір стратегій освітнього процесу)?, чого навчати (зміст навчання)?, як навчати (особливості освітніх технологій)?, кому навчати (вимоги до професійної й особистісної підготовки педагога)?.

Розвивальне освітнє середовище в нашій психодидактичній моделі (рис. 1) – це середовище, що забезпечує суб'єкт-суб'єкту взаємодію в освітньому процесі (обдаровані діти, учитель, батьки, ровесники) та стимулює творчо-особистісний розвиток обдарованих дітей.

Навчання як провідний вид діяльності молодшого шкільного віку має створити обдарованій дитині особистий світ знань і досвіду через пошукові і креативні методи і форми його організації завдяки особистісно зорієнтованій спрямованості.

Основні ознаки навчання обдарованих дітей, за Н. Лейтесом і О. Хуторським, такі: діалогічність і проблемність (стимулює пізнавальний розвиток через використання пошукових та дослідницьких методів навчання, альтернативні пояснення), поглиблення (більш глибоке вивчення навчальних предметів з різних галузей знань), прискорення (опанування змісту освіти інтенсивним курсом за спеціальними програмами), індивідуалізація (вивчення та врахування індивідуальних особливостей кожної дитини) [10; 13]. Особливістю розвивальної роботи в цьому напрямі, як уважає В. Кузьменко, є використання системи форм, методів і прийомів, в основі якої лежить бачення цілісної картини індивідуального розвитку кожної дитини [3].

Особистісно зорієнтована розвивальна система навчання для обдарованих дітей, розроблена Н. Шумаковою й О. Марінушкіною, включає розв'язання завдань творчого характеру в єдності із засвоєнням необхідних знань, умінь і навичок. Основою такої системи навчання є підвищення складності, інтеграція, насиченість та міждисциплінарність змісту навчання, що вимагає високого рівня мисленнєвих процесів, самостійності, самопізнання, саморозуміння, забезпечує цілісність розвитку дитячої особистості [4; 14].

У розвивальному освітньому середовищі особистісний розвиток обдарованих дітей спрямований на формування таких особистісних рис, як комунікативність, упевненість, емоційна стійкість, самоконтроль; самооцінку як особисте судження на основі емоційно-ціннісного ставлення до себе; самоставлення як опосередковане ставлення до себе через самооцінку та рефлексію, що дає змогу оцінювати мотиви, наміри та наслідки своєї діяльності [8].

Повага до себе й інших, справедливість, чесність, відповідальність, самостійність як особистісні цінності обдарованих дітей спрямовані, за О. Музику, на соціальну взаємодію, саморозвиток здібностей, формування самобутності, що є ключовим моментом в аксіогенезі їхньої особистості [1].

Особистісний розвиток виражається потребою обдарованої дитини проявляти творчість у будь-яких ситуаціях та у виконанні будь-якої діяльності.

В. Моляко виділяє принцип розвивального впливу творчості та зазначає, що творчість є важливою не тільки самою собою як створення нового, оригінального, а і як стимулятор діяльності, що сприяє розвитку пізнавальної сфери і розвитку особистості загалом [5].

Пріоритетними формами творчого виховання, за В. Моляко, є систематичне розв'язування різних творчих завдань, орієнтоване на досягнення оригінальних результатів діяльності; максимальна естетизація всіх форм діяльності; постійна участь у колективній діяльності [там само]. Важливою умовою результативності діяльності обдарованих дітей є позитивна емоційна включеність у творчу роботу, бо без захоплення й інтересу є неможливою пізнавальна активність та дитяча творчість.

Моделі розвитку обдарованої особистості, окрім чинників, що характеризують її творчий потенціал, включають і вплив соціального оточення, як зауважує О. Савенков [12].

У контактному соціальному оточенні (батьки, учителі, ровесники) обдаровані діти вступають у різнорівневі конкретно-ситуативні та міжособистісні стосунки. Значущість дорослих (батьки, учителі) і ровесників для обдарованих дітей не є однозначною. У процесі референтної взаємодії вони можуть із деякими з них зіставляти свої цінності, мотиви, способи та результати діяльності. Така особистісно значуща взаємодія, яку моделюють дорослі та діти, сприяє прояву і розвитку творчих здібностей і обдарованості. А умовою усвідомлення власних здібностей, як стверджує О. Музика, є здатність референтних осіб визнавати суб'єктивно значущі для дітей здібності. Тому потрібно поцінювати досягнення дітей, що включає мотиваційну оцінку результатів діяльності і визнання особистісних якостей, які допомагають обдарованій дитині долати труднощі в досягненні цього результату [6].

Особистісний розвиток, розвиток обдарованості дітей залежать від їхньої адаптації в освітньому середовищі.

Розуміння, визнання та підтримка дитячої обдарованості вимагають психолого-педагогічного супроводу як комплексної технології навчання, виховання, адаптації й розвитку обдарованих дітей в освітньому середовищі.

Психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей полягає у сприянні адаптації та повноцінному розвитку обдарованості, створенні умов для формування пізнавальної мотивації, саморозвитку та самовдосконалення, забезпеченні індивідуального підходу до кожної обдарованої дитини, запобіганні порушень в особистісному розвитку, об'єднанні зусиль школи і сім'ї в наданні допомоги та підтримки обдарованим дітям [8].

Психолого-педагогічний супровід буде успішним, якщо між обдарованою дитиною, учителями і батьками склалися партнерські взаємини на основі взаємоповаги, довіри, доброзичливості, батьки і вчителі захищають права, здоров'я і гідність обдарованої дитини, обдарована дитина погоджується на допомогу та підтримку.

Головною фігурою у створенні розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей є вчитель.

Учитель обдарованих дітей має володіти педагогічною майстерністю, високою предметною компетентністю, розуміти суть розвивального й індивідуального підходів до організації освітнього процесу, знати вікові психологічні особливості особистісного розвитку обдарованих дітей, володіти методами і прийомами проєктування розвивального освітнього процесу, уміти налагоджувати партнерську взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу (обдаровані діти, їхні батьки, колеги).

Взаємини вчителя з обдарованими дітьми мають бути спрямовані на створення емоційно безпечної атмосфери в освітньому середовищі, повагу до дитячої індивідуальності, формування адекватної самооцінки, заохочення творчості.

Отже, розвивальне освітнє середовище з позиції психодидактичного підходу є багатовимірним простором, що включає діяльність учителя, розвивальну особистісно зорієнтовану систему навчання, міжособистісну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, супровід-підтримку та сприяє особистісно-творчому зростанню обдарованих дітей.

Висновки. Психодидактичний підхід об'єднує стратегії освітнього процесу й особистісний розвиток обдарованих дітей у створенні розвивального освітнього середовища. Створене таким чином розвивальне освітнє середовище є динамічною системою педагогічних умов, спрямованих на індивідуальний розвиток обдарованих дітей. Розроблена нами психодидактична модель розвивального освітнього середовища для обдарованих

дітей розкриває вплив педагогічних умов (особистісно зорієнтоване навчання, партнерська взаємодія між учителем і обдарованою дитиною, референтна взаємодія в контактному соціальному оточенні, супровід-підтримка обдарованих дітей) на їхній творчо-особистісний розвиток, за яких кожна обдарована дитина стає суб'єктом освітнього процесу та суб'єктом власного розвитку.

Зроблені теоретичні узагальнення означеної проблеми можуть бути покладені в основу науково-методичного забезпечення професійної підготовки вчителів початкової школи до роботи з обдарованими дітьми та слугувати базою для подальших досліджень ролі освітнього середовища в організації навчально-виховного процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК :

1. Аксиогенез обдарованої особистості в освітньому просторі: монографія / О. Музика та ін. ; за ред. О. Музики. Київ : Слово, 2020. 160 с.
2. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : *Особистісно зорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*. 280 с.
3. Кузьменко В. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 453 с.
4. Марінушкіна О., Шубіна Г. Організація роботи з обдарованими дітьми в закладах освіти : навчально-методичний посібник. Харків : Основа, 2008. 144 с.
5. Моляко В. Творческая конструктология (пролегомены). Киев, 2007. 388 с.
6. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : монографія / Р. Семенова та ін. ; за заг. ред. Р. Семенової. Київ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
7. Оцінювання та вибір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект : науково-методичний посібник / Л. Даниленко та ін. Київ : Логос, 2001. 185 с.
8. Паненкова Ю. Психолого-педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острого, 2014. 19 с.
9. Панов В. Психодидактика образовательных систем: теория и методика. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 352 с.
10. Психология одарённости детей и подростков / под ред. Н. Лейтеса. Москва : Академия, 1996. 416 с.
11. Рубцов В. Оценка образовательной среды школы. *Материалы II Российской конференции по экологии психологии*, г. Москва, 12–14 апреля 2000 г. Москва : Эксплицентр РОСС, 2000. С. 176–177.
12. Савенков А. Психологические основы исследовательского подхода к обучению : учебное пособие. Москва : Ось-89, 2006. 480 с.
13. Хуторский А. Развитие одарённости школьников: методика продуктивного обучения : пособие для учителей. Москва : Владос, 2000. 320 с.
14. Шумакова Н. Обучение и развитие одарённых детей. Москва ; Воронеж, 2004. 336 с.
15. Якиманская И. Личностно ориентированное обучение в современной школе. Москва : Педагогика, 1996. 256 с.
16. Ясвин В. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с.